

Божко Ю. О.,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії і практики англійської мови

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

СПЕЦИФІКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ПРИЙМЕНИКОВО-ВІДМІНКОВОЇ МОДЕЛІ В КОРПУСІ СУЧАСНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Анотація. У статті проаналізовано місце фразеологізмів прийменниково-відмінкової моделі в корпусі сучасної фразеології. Зазначено, що модель фразеологізмів, граматичною будовою яких є прийменниково-відмінкова форма, визначається як прийменниково-відмінкова модель українських фразеологізмів, має свої структурні особливості. Формула моделі – «прийменник + відмінкова форма самостійного слова»: *без промаху, до душі, на мазі* тощо.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю більш детального вивчення фразеологізмів прийменниково-відмінкової моделі.

Мета роботи полягає у з'ясуванні специфічних характеристик фразеологізмів прийменниково-відмінкової моделі в корпусі сучасної фразеології.

Зазначено, що термін «фразеологія» залежно від того, що вважати об'єктом розгляду, має широкі і вузьке значення. Подаються різні погляди дослідників на розуміння об'єкта фразеології, механізму формування фразеологічних одиниць. Акцентується на тому, що фразеологізми вивчаються в різних аспектах, але визначальними є ті, які сприяють розкриттю основних ознак фразеологізму, які виділяють його в окрему одиницю мови.

Зауважено, що вивчати фразеологічні одиниці прийменниково-відмінкової форми вчені почали понад сто років тому. Вперше на них звернув увагу І.І. Срезневський, зазначивши, що кожен іменник можна вживати з кількома прийменниками, щоб виразити певну думку. Дослідник виділяє групу прийменникових висловів (*без ума, без сомнення, в упор, при случає, про себя, про запас, без бога, без душі, без кінця, до полудня, до потопа, по любови, по пути* та ін.), які зараховує до фразеологічного корпусу мови. Наголошено, що мовознавці по-різному називають аналізовані фразеологічні одиниці, визначають їхні семантико-граматичні особливості у фразеологічному корпусі мови.

Перспективи роботи пов'язані з необхідністю подальшого дослідження лексико-граматичних особливостей фразеологізмів прийменниково-відмінкової моделі.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, прийменниково-відмінкова модель, граматична будова, самостійне слово, відмінкова форма, цілісне значення, прийменник.

Постановка проблеми. Термін «фразеологія» залежно від того, що вважати об'єктом розгляду, має широкі і вузьке значення. Одні дослідники до фразеологічного складу мови зараховують найрізноманітніші з погляду семантики і граматичної структури одиниці, в тому числі прислів'я, приказки, перифрази, складні вирази (Н.Я. Грипас, М.М. Копиленко, Ф.П. Медведєв, О.М. Пазяк, З.Д. Попова, Л.Г. Скрипник, В.М. Телія).

Прихильники ж «вузького» розуміння фразеології зазначають, що при такому підході класичні фразеологізми розчиняються в багатогранні за своїм характером словосполучення, і тому пропонують звести фразеологію до самих тільки ідіом. «Ідіомами (від гр. *idioma* – особливість, самобутній зворот) називаються стійкі словосполучення, що виражають єдине поняття. Вони втратили свою внутрішню форму й іншою мовою, як правило, дослівно не перекладаються: *вскочити в халепу; була не була; море по коліна; замилувати очі*» [1, с. 78]. С.І. Ожегов критикує представників «широкого» розуміння об'єкта фразеології і звинувачує їх у тому, що вони «...надзвичайно розширюють обсяг фразеології і вносять ще більшу невизначеність в її вивчення» [2, с. 125]. Л.Г. Авксентьев поділяє фразеологічні звороти на такі, які становлять ядро фразеологічного фонду, і такі, які утворюють його периферію. До периферійних елементів він зараховує фразеологічні вирази типу прислів'їв, крилатих слів, що не розвинули переносного значення, але відзначаються більшістю ознак фразеологічних одиниць. Ці периферійні ФО ним розглядаються принагідно [3, с. 45].

Отже, бачимо, що серед мовознавців немає єдності в розумінні об'єкта фразеології. Така ситуація склалася тому, що механізм формування фразеологізмів ще достатньою мірою не досліджений і ґрунтовно не описаний.

Окремо виділяються сполучення в прийменниково-відмінковій формі. Модель фразеологізмів, граматичною будовою яких є прийменниково-відмінкова форма, визначається як прийменниково-відмінкова модель українських фразеологізмів. Формула моделі – «прийменник + відмінкова форма самостійного слова». Наприклад, *без промаху, до душі, на мазі* тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних лінгвістичних студій свідчить, що фразеологічні одиниці прийменниково-відмінкової моделі досліджували Л.Г. Авксентьев, О.В. Беляєва, О.І. Діброва, Н.О. Зубець, Ж.О. Зубова, В.В. Істоміна, С.І. Ожегов, Л.Г. Скрипник, О.І. Смирницький, М.Ф. Палевська, В.Д. Ужченко, але ще до цього часу в мовознавстві немає єдиної думки про мовний статус цих фразеологічних одиниць.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю більш детального вивчення особливостей фразеологізмів прийменниково-відмінкової моделі.

Метою статті є з'ясування специфічних характеристик фразеологізмів прийменниково-відмінкової моделі в корпусі сучасної фразеології.

Виклад основного матеріалу. «Фразеологічні одиниці мови, – пише Л.Г. Авксентьев, – можуть вивчатися в різних

аспектах, але вихідними, визначальними завжди будуть ті, які сприятимуть розкриттю основних ознак, що робить фразеологізм фразеологізмом, що виділяє його в окрему одиницю мови» [4, с. 14].

Досліджувати фразеологічні одиниці прийменниково-відмінкової моделі вчені почали понад сто років тому. Вперше на них звернув увагу І.І. Срезневський. Він писав: «Велика кількість висловів утворена і утворюється з допомогою прийменників. Кожний прийменник можна поєднати з багатьма іменниками і прикметниками, майже кожен іменник і багато прикметників можна підкорити одному або кільком прийменникам, щоб виразити ту чи іншу обставину. Самі по собі це не слова складні, а зв'язки слів, хоч за звичкою багато з них і пишуться разом, і вважаються нерозкладними складними словами, а тому ставляться в розряди слів, переважно прислівників» [5, с. 251]. Серед них, на його думку, є багато й таких, «...які ніхто і не зважиться писати разом...» [5, с. 251]. І.І. Срезневський виділяє групу прийменникових висловів (*без ума, без сомнення, в упор, при слуха, про себя, про запас, без бога, без души, без конца, до полудня, до потопа, по любви, по пути* та ін.), які зараховує до фразеологічного корпусу мови.

«Словарь української мови» за редакцією Б.Д. Грінченка фіксує подібні фразеологічні утворення: *на ум* – «розуміти, помічати» (*Нам скаже на глум, а ми беремо на ум*) [6, с. 93]; *у потилицю* – «виганяти, виштовхувати в шию» (*Иди, каже, брате, та й більше не приходь, бо як прийдеши, то в потилицю виб'ю*) [6, с. 145]; *з лиця* – «лицем» (*І що ж то за хороша з лиця була*) [6, с. 1]; *з-серця* – «розсердившись» (*Турн з-серця скрипів зубами*) [6, с. 186]; *до ката* – «дуже багато» (*У нас ворогів до ката*) [6, с. 224]; *до краю* – «остаточно» (*Він і перш був ледащо, а як прийшов з війська, то вже до краю розлайдався*) [6, с. 298]; *без ладу* – «по-дурному» (*Вбо втнувся в рі без ладу*) [6, с. 339]; *на миру* – «серед людей» (*Не чуть і на миру*) [6, с. 426]; *про мене* – «як хочеш, мене це не хвилює» (*Про мене хоч вовк траву їж*) [6, с. 456]; *на руку* – «вигідно» (*Марусі на руку ковінька*) [6, с. 86]; *через силу* – «примушувати себе» (*Через силу п'є горілку*) [6, с. 119]; *до суду* – «назавжди» (*До суду, до віку не буду*) [6, с. 225]; *до хріна* – «дуже багато» (*А їх тоді було до хріна на селі*) [6, с. 415]; *з часом* – «через деякий час» (*З часом у покійниці і того не стало*) [6, с. 445].

На сучасному етапі розвитку мови дослідники по-різному характеризують фразеологізми прийменниково-відмінкової моделі. В.В. Виноградов ці ФО називає «граматичними ідіоматизмами». «Оскільки фразеологічне значення таких форм складається з переосмислених лексичного і граматичного значень компонентів (прийменника, закінчення і іменника), ми вважаємо їх лексико-граматичними фразеосполученнями», – заявляє С.А. Трухіна [7, с. 81]. О.В. Беляєва визначає їх як прийменниково-іменні фразеологізми. «Виділення прийменниково-іменних фразеологізмів в окрему групу, – пише дослідниця, – доцільно і з лінгвістичної, і з методичної точок зору. Причому як найбільш вагомий аргумент слід назвати той факт, що ця група фразеологізмів є своєрідною системою (мікросистемою), в якій знаходиться відображення системності усього фразеологічного складу російської мови» [8, с. 1]. Разом із тим О.В. Беляєва зазначає, що фразеологізми цієї групи відрізняються не тільки від «вільних» конструкцій «прийменник + іменник», а й від інших ФО, структура яких складається з двох або більше компонентів.

Досліджувані фразеологічні одиниці В.В. Істоміна називає прийменниково-субстантивними сполученнями. «У колі іменних фразеологічних одиниць, – підкреслює вона, – виділяється група прийменниково-субстантивних сполучень, які піддалися метафоричному переосмисленню і мають серед змінних прийменниково-субстантивних сполучень слів омонімічні утворення. Це твердження ґрунтується на тому, що в процесі визначення одиниці мови як фраземи, необхідно враховувати не тільки форму, а й шляхи формування значення в цієї форми, що утворилася синтаксично» [9, с. 209].

Фразеологічні одиниці прийменниково-відмінкової моделі М.Ф. Палевська кваліфікує як прийменниково-субстантивні ідіоми. Дослідниця наголошує на тому, що «ідіоми цієї моделі були відомі ще в давньоруській мові, наприклад, *въ очи* – в глаза, прямо, в присутствіи, *заочи* – за глаза, в отсутствие; *по ряду* – послідовально, непрерывно; *без ряду* – не к стати, без порядка; *до сьти* – много; *без престани* – беспрестанно; *без вести* – тайно; *въ веки* – навсегда. Деякі з них збереглися до цього часу, інші зазнали зміни й перетворилися на слова, треті зникли. Значна частина прийменниково-субстантивних ідіом сучасної російської мови широко вживалася в мові XVIII сторіччя (*на волос, по вкусу, по горло, в девках, сквозь зубы, на лицо, в лицо, в летах, без ног, на носу, по ниточке, на руку, с руки, по сердцу, в тягость, без ума, с умом, по уши, во хмелю*)» [10, с. 37].

Такі одиниці мови О.І. Діброва визначає як «фразеологічні одиниці – словоформи». Вона вважає, що мінімальною фразеологічною одиницею в структурному плані може бути аналітична форма слова, яка розвиває самостійне значення завдяки зумовленій синтаксичній функції. «Розвиток нового стійкого переносного значення, розширення кола зв'язків у словоформи, завдяки її новій синтаксичній ролі, – пише О.І. Діброва, – переводить цю вільну словоформу в розряд стійких сполучень слів. Ми вважаємо можливим стосовно неї вжити назву «фразеологічна одиниця – словоформа»: Така назва: 1) відображає генотип конструкцій, які являють у своїй основі окрему застиглу словоформу; 2) гарно вписується в загальну структурну ієрархію ФО: ФО-речення, ФО – словосполучення, ФО – словоформа; 3) відповідає іншим термінам: ФО словосполучення, ФО – речення, які прийняті у фразеології» [11, с. 19].

Н.О. Зубець зауважує, що фразеологічні одиниці прийменниково-відмінкової моделі є різновидом мінімальних одиниць фразеології. Під мінімальними фразеологізмами дослідниця розуміє «такі стійкі звороти мови, які об'єктивуються в структурі «службове слово» (або два) + повнозначне слово» (*з характером, з-під лоба, як укопаний, хоч танцюй, і ніяких, тільки й бачили* та ін.) [12, с. 3]. Щоб підкреслити специфіку структури і значення цих мінімальних одиниць, Н.О. Зубець для їх позначення вживає термін «мінімальна ідіома» («міні ідіома») [12, с. 4].

Л.Г. Скрипник також зараховує досліджувані фразеологічні одиниці до розряду мінімальних і кваліфікує їх як фразеологізми з одним повнозначним словом. «До особливого розряду фразеологічних одиниць, – зазначає дослідниця, – належать стійкі одиниці мови, що мають цілісне значення, а за складом компонентів є поєднанням одного повнозначного слова з одним чи (рідше) кількома службовими словами (*на руку кому* – вигідно; *у літах* – немолодий; *у соку* – свіжий; *хоч викрути* – мокрий; *хоч куди* – гарний; *як без рук* – незручно та под.)» [13, с. 98].

На думку Л.Г. Авксентьева, аналізовані фразеологізми є фразеологізмами з одним повнозначним словом, він називає їх при цьому прийменниково-відмінковими конструкціями.

Залежно від кількості повнозначних слів у фразеологічному утворенні О.І. Смирницький поділяє фразеологізми на одновершинні, двовершинні (або багатовершинні). Фразеологічні одиниці, граматична будова яких складається з службового слова та одного повнозначного слова, він зараховує до одновершинних. О.І. Смирницький пише: «Ще одним структурним типом одновершинних фразеологічних одиниць є прийменниково-іменні одновершинні фразеологічні одиниці: пор. *by heart – напам'ять*, *for good – назавжди*, *in time – вчасно* та ін.» [14, с. 216]. На його погляд, такі одновершинні фразеологічні одиниці в основному є еквівалентами прислівників. У деяких випадках можливе перетворення ФО цієї структури на цілісне слово.

Фразеологічні одиниці структури «прийменник + іменник». Ж.О. Зубова кваліфікує як мікроідіоми. Вона заявляє, що зазначені мікроідіоми в російській мові являють собою доволі об'ємний шар фразеології – близько 600 репрезентантів. «Мікроідіоматика, – підкреслює Ж.О. Зубова, – це своєрідна підсистема у фразеології сучасної російської мови, що є цікавою як для дослідження, так і для викладання. По-перше, ця підсистема являє собою ніби «нижню межу», що роз'єднує (або з'єднує) фразеологію й лексику; по-друге, більшість аналізованих ідіом структури «прийменник + іменник» зустрічаються в так званому «вільному» вжитку» [15, с. 39].

Висновки. Отже, одноставно визнаючи аналізовані сполучення фразеологічними одиницями, мовознавці по-різному їх називають, визначають їхні особливості у фразеологічному корпусі мови.

Перспективи роботи пов'язані з необхідністю подальшого дослідження лексико-граматичних характеристик фразеологізмів прийменниково-відмінкової моделі.

Література:

1. Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономарева. Київ : Либідь, 2001. 400 с.
2. Ожегов С.И. О крылатых словах (По поводу книги Н.С. и М.Г. Ашукинских «Крылатые слова»). *Вопросы языкознания*. 1957. № 2. С. 125–129.
3. Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія. Харків : Основа, 1990. 168 с.
4. Авксентьев Л.Г. Сучасна українська мова: Фразеологія. Харків : Вища шк. Вид-во при Харків. ун-ті, 1988. 134 с.
5. Срезневский И.И. Замечания об образовании слов и выражений. *Записки импер. акад. наук*. 1873. Т. 22. Кн. 2. С. 243–252.
6. Словарь української мови : у 4 т. / збір. ред. журн. «Киевская Старина»; упоряд., з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. [Репр. відтворення вид. 1907–1909 рр.]. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958–1959. Т. 1: А–Ж. 1958. XLII, [2]. 494 с.; Т. 2: З–Н. 1958. [3]. 573 с.; Т. 3: О–П. 1959. [3]. 506 с.; Т. 4: Р–Я. 1959. [3]. 563 с.
7. Трухина С.А. О лексико-грамматических фразеологизмах в современном русском литературном языке. *Проблемы русской фразеологии*. Тула, 1978. С. 81–85.
8. Беляева Е.В. Структурно-семантический анализ предложно-именных фразеологизмов русского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Ленинград, 1985. 16 с.
9. Истомина В.В. Омонимические соотношения постоянных и переменных предложно-субстантивных сочетаний слов в

русском языке. *Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц*: материалы межвузовского симпозиума. Тула, 1968. С. 209–217.

10. Палевская М.Ф. Об одной структурной разновидности идиом. *Филологические науки*. 1997. № 1. С. 36–47.
11. Диброва Е.И. О грамматических преобразованиях фразеологических единиц – словоформ. *Очерки по лексике и фразеологии*. Ростов-на-Дону, 1976. С. 16–33.
12. Зубець Н.О. Мінімальні ідіоми в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 1997. 20 с.
13. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. Київ : Наукова думка, 1973. 279с.
14. Смирницький А.И. Лексикология английского языка. Москва : Изд. лит. на иностр. яз., 1956. 260 с.
15. Зубова Ж.А. О микроидиомах структуры «предлог + существительное» как объект исследования. *Лексикология и фразеология: Новый взгляд. Раздел фразеология*: тезисы 2-ой межвузовской конференции. Москва : МГЗПИ, 1990. С. 39–41.

Bozhko Y. Peculiarities of prepositional-case model phraseological units in the corpus of modern phraseology

Summary. The article analyzes the place of prepositional-case model phraseological units in the corpus of modern phraseology. It is noted that the model of phraseological units, the grammatical structure of which is a prepositional-case form, is defined as a prepositional-case model of Ukrainian phraseological units, has its own structural features. The formula of the model is «preposition + singular form of an notional word»: *без промаху, до душі, на мазі*, etc.

The relevance of the research is due to the need for a more detailed study of prepositional-case model phraseological units.

The aim of the work is to clarify the specific characteristics of prepositional-case model phraseological units in the corpus of modern phraseology.

It is noted that the term “phraseology”, depending on what is considered the object of consideration, has a broad and narrow meaning. Different views of researchers on the understanding of phraseology object, the mechanism of formation of phraseological units. Emphasis is placed on the fact that phraseology is studied in different aspects, but the determinants are those that contribute to the disclosure of the main features of phraseology, which distinguish it into a separate unit of the language.

It is stated that scientists began to study the phraseological units of the prepositional-case form more than a hundred years ago. I.I. Sreznevskyi was the first to draw attention to them, noting that each noun can be used with several prepositions to express a certain idea. The researcher identifies a group of prepositional expressions (*без ума, без сомнения, в упор, при случае, про себя, про запас, без бога, без души, без конца, до полудня, до потопу, по любви, по пути*, etc.), which he refers to the phraseological corpus of language. It is emphasized that linguists call the analyzed phraseological units differently, determine their semantic and grammatical features in the phraseological corpus of the language.

Prospects of the paper are connected with necessity for the further research of lexical and grammatical peculiarities of prepositional-case model phraseological units.

Key words: phraseological unit, prepositional-case model, grammatical structure, notional word, case form, integral meaning of preposition.